कक्षा ९ र १० का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेशिता

रामकुमार राई

नेपाली शिक्षा विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका लागि प्रस्तुत

शोध प्रबन्ध

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डिनको कार्यालय

त्रिभुवन विश्व विद्यालय,

काठमाडौँ

२०७९/सन् २०२२

शोध सार

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयमा विद्यावारिधि उपाधिको लागि **कक्षा ९ र १० का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेशिता** शीर्षकमा सम्पन्न यस शोध प्रबन्धको उद्देश्यहरु कक्षा ९ र १० का नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकलाई समावेशिताका जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र लैङ्गिक सन्तुलन एवम् दलित र अपाङ्गताका आधारहरु तथा क्षेत्रीय सन्तुलन, विश्वव्यापीकरण, मानव अधिकार एवम् सूचना र सञ्चार प्रविधिको समावेशिताका दृष्टिले अध्ययन, विश्लेषण गर्ने रहेका छन् । उल्लिखित उद्देश्यको परिपूर्तिको लागि गुणात्मक विधि अपनाई व्याख्यात्मक तरिकाबाट अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । अध्ययन सम्बन्धी सैद्धान्तिक खाका तयार पार्न पुस्तकालयीयका साथै इ-सामग्रीहरुको भरपुर प्रयोग गरिएको छ भने समावेशिताका बहुपक्षीय आधारहरुलाई प्रयोग गरी प्राकृतिक आधारमा कक्षा ९ र १० का पाठ्यपुस्तकको अध्ययन, विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट पाठहरु, सोद्देश्यमूलक ढङ्गले छनोट गरिएका सत्सठी अनुच्छेदहरु, पाठ्य पुस्तकका लेखक, पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट अनुच्छेदका लेखक, पाठ्यपुस्तकमा दिइएका जीवनी लेखनका पाठहरु र विभिन्न जाति, भाषी, धर्म, संस्कृति सम्बद्ध भाषाहरुका साथै चित्रहरुलाई पनि समावेशिताका विभिन्न आधारहरुमा विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन अनुसार पाठ्य पुस्तकमा मूल पाठ लेखकको रुपमा दुई वर्गका लेखकहरु रहेका, अनुच्छेदका लेखकहरुलाई पनि समावेश गर्दा तिन वर्गका लेखक रहेका, लेखकीय समावेशिता जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक दृष्टिले नाम समावेशी बनाउँन खोजिए जस्तो मात्र रहेको, मूल पाठ वा अनुच्छेदीय रुपमा समाविष्ट पाठ्य सामग्रीहरु जातीय, भाषिक, धार्मिक वा अनुच्छेदीय रुपमा समाविष्ट पाठ्य सामग्रीहरु जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक, क्षेत्रीयता विविध दृष्टिले प्रधान, प्रभावित र तटस्थ प्रवृत्तिका रहेका र त्यस्तो स्थिति हाराहारीको स्थितिमा रहेको, जातीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक आदि विविध दृष्टिले प्रधान वा प्रभावित मानिएका पाठ/अनुच्छेदहरुका अध्ययनले हिन्दु धर्म, संस्कार र पुरुषको प्रधानता देखाएको, चित्रहरुको प्रयोग पाठगत रुपमा असन्तुलित रहनुको साथै असमावेशी रहेको, पुरुष-पुरुष वा महिला महिलाको चित्र प्रयोग

गरी पुरुष वा महिला प्रधान देखाउन खोज्दा असन्तुलित बन्न गएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

भौगोलिक वा क्षेत्रीयताका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकलाई पूर्व-पश्चिम, उत्तर दक्षिणका हिमाल, पहाड र तराईका विभिन्न क्षेत्रका केही नामहरु समेटेर समावेशी जस्तो बनाउन खोजिएको तर मध्य पहाडी क्षेत्रको प्रधानता रहेको, कुनै पनि क्षेत्रको विशिष्टतालाई उजागर गरेर समावेशी बनाउने कार्य नभएको, एउटा मात्र पाठ समावेश भए पनि विश्वव्यापीकरण वा भूमण्डलीयतालाई राम्ररी नै सम्बोधन गर्न खोजिएको, जनजाति र दलितलाई व्यक्ति विशेषको जीवनीमा सीमित गरिएको, जनजातिका राई, नेवार, तामाङ, सेर्पा, गुरुङ सम्बद्ध केही अनुच्छेद, प्रसङ्ग एवम् शब्दहरु समावेश गरिए पनि जनजातिलाई बेवास्ता नै गरिएको, दलित मध्ये पहाडे अन्तर्गत पर्ने विशेष गरेर कामी तथा दमाई सम्बद्ध थोरै सामग्री समावेश गरिए पनि तराई वा मधेशी दलितलाई उपेक्षा गरिएको, अपाङ्गतालाई सम्बोधन गर्ने प्रयास स्वरुप एउटा पाठ समावेश भए पनि अपाङ्गताको विविध पक्षलाई छुनै नसकेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

सामाजिक समावेशिता सम्बन्धी अवधारणा नेपालको अन्तरिम संविधानले स्थापित गरिसकेको र सोही मर्मानुसार तयार गरिएको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६४ अनुसार परिमार्जित भई २०७२/७३ सम्म प्रचलनमा रहेको पाठ्यपुस्तकलाई विस्थापित गरी माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०७१ अनुसार र नेपालको संविधान २०७२ को संवैधानिक समावेशी सिद्धान्तलाई मूल आधार बनाई लेखिएको र २०७३/०७४ मा प्रकाशन एवम् प्रचलनमा आएको विवेच्य पाठ्यपुस्तक नेपालको जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक विविधता र भौगोलिक वैशिष्ट्यता एवम् मानव अधिकार, दलित, अपाङ्गता जस्ता पक्षहरुलाई सन्तुलित रुपमा समावेश गर्न सफल हुनु पर्नेमा त्यसो नभएर पाठ्यपुस्तक लेखनका परम्परागत धार हुँदै समावेशिताको नजिकबाट अगाडि बढेकोले यसलाई पूर्ण समावेशी बनाउन निकै प्रयास गर्नुपर्ने निष्कर्ष यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

राम कुमार राई

शोधार्थी

प्रतिबद्धता

नेपाली शिक्षा विषयमा विद्यावारिधि उपाधिको लागि तयार पारिएको **कक्षा ९ र १० का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेशिता** शीर्षकको यो शोध प्रबन्ध मेरो मौलिक अनुसन्धानात्मक कार्य हो । यो शोध प्रबन्ध पत्र अन्य कुनै पनि उपाधि वा प्रयोजनार्थ कतै पनि प्रस्तुत नगरिएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

राम कुमार राई

शोधार्थी

शोध निर्देशकको सिफारिस

शोधार्थी राम कुमार राईले त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायबाट नेपाली शिक्षा विषयमा **कक्षा ९ र १० का नेपाली पाठ्य पुस्तकमा समावेशिता** शीर्षकको शोध प्रबन्ध मेरो निर्देशनमा तयार पारी प्रस्तुत गर्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण रुपमा सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत कार्यबाट समावेशिताको आधारमा नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तक निर्माण एवम् विश्लेषण गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने विश्वासका साथ विद्यावारिधि उपाधिको लागि मूल्याङ्कनार्थ सिफारिस गर्दछु ।

....

सह. प्रा. डा. ईश्वर कुमार श्रेष्ठ

शोध निर्देशक

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

शोधार्थी श्री राम कुमार राईद्वारा त्रि. वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयमा सम्पन्न **कक्षा ९ र १० का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेशिता** शीर्षकको शोध प्रबन्ध विद्यावारिधि (पि. एच. डि.) उपाधिको निम्ति उपयुक्त ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

.... मिति : २०७९/०४/२०

(सह. प्रा. डा. ईश्वर कुमार श्रेष्ठ)

शोध निर्देशक

.... मिति : २०७९/०४/२०

(प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी)

बाह्य परीक्षक

.... मिति : २०७९/०४/२०

(प्रा.डा. वासुदेव काफ्ले)

प्रतिनिधि अनुसन्धान समिति

.... मिति : २०७९/०४/२०

(प्रा. डा. चित्र बहादुर बुढाथोकी)

डिन, शिक्षाशास्त्र सङ्काय ।

कृतज्ञता ज्ञापन

राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग २०१०, नेपालको सन्दर्भमा शिक्षा सम्बन्धी पहिलो संस्थागत योजना आयोग हो । यो आयोग गठन हुनु पूर्व (र केही पछिसम्म पनि) नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तक लेखन र प्रकाशनको परम्परा संस्थागत नभएर केही व्यक्तिहरुको चासो, प्रयास र कार्यबाट प्रारम्भ भएको (अगाडि) बढेको पाइन्छ । शिक्षा सम्बन्धी योजनाबद्ध र संस्थागत कार्यहरु प्रारम्भ भएपछिका नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक लेखन तथा प्रकाशन तात्किालिन राजनैतिक व्यवस्थाको प्रभावका कारण एक जाति, भाषी, धर्म र संस्कृति प्रधान बन्यो तर सबै जाति, भाषी, धर्म र संस्कृति र क्षेत्रका नेपालीको बन्न सकेन । २०४६ को जनआन्दोलनपछि बनेको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले नेपाललाई बहुजातीय र बहुभाषिक प्रजातान्त्रिक राज्य मानेपछि नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तक लेखनमा बहुजातीय र बहुभाषिकताको लक्षण थोरै देखापरे पनि नेपालको धार्मिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक, भौगोलिक जस्ता विविधतालाई सम्बोधन गर्ने कार्य खासै भएन ।

दोस्रो जनआन्दोलन २०६१/२०६२ पछि बनेको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले नेपाललाई बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक एवम् भौगोलिक विविधतायुक्त राष्ट्र मानेपछि माशिपा २०५५ अनुसार २०५६ मा प्रकाशित नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकमा आवश्यक परिमार्जन गरी २०६४ मा संवैधानिक व्यवस्थानुकूल बनाउने उद्देश्य अनुरुप समावेशीकरणको झिल्को थप्ने कार्य भयो तर त्यसले समावेशिताको आगो बाल्न सकेन । २०६३ को संविधानको समावेशीकरणको मर्मानुकूल परिमार्जित मानिएको पाठ्यक्रम २०७१ र नेपालको संविधान २०७२ को समावेशी मान्यता अनुसार २०७३/०७४ मा प्रकाशित नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकको समावेशी पक्षलाई विषय वस्तुको रुपमा उठान गरी निष्कर्ष निकाल्ने कार्य यस शोधकार्यमा भएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा समावेशीकरणको विषयलाई शोध शीर्षकको रुपमा छनोट गर्न प्रोत्साहित गर्ने समावेशीकरणका भोक्ता सम्पूर्ण नेपालीहरुप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यको प्रारम्भमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायको सहायक डिन र हाल डिनको भूमिकामा रही शोधकार्यको अनुमति प्रदान तथा सम्पन्नताको लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिदिनु हुने प्रा. डा. चित्र बहादुर बुढाथोकीज्यूमा कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । मलाई

प्राज्ञिक उन्नयन तथा अनुसन्धानका लागि अभिप्रेरित र शीर्षक चयनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरी शोध निर्देशकको अभिभारा पनि लिई दिनुभएका तथा सूक्ष्म रुपमा अध्ययन गरी शोधग्रन्थलाई अन्तिम रुप दिन अमूल्य र महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिदिनुहुने श्रद्देय गुरु प्रा. डा. केदारप्रसाद शर्माज्यूमा असीम श्रद्धा प्रकट गर्दछु । शोधकार्यको क्रममा स्वास्थ्य अशक्तताका कारण श्रद्देय गुरु केदारप्रसाद शर्माज्यूले शोध निर्देशकको भूमिकालाई निरन्तरता दिन असमर्थ रहनु भएको अवस्थामा शोध निर्देशकको उक्त कार्य जिम्मा लिई शोधकार्यलाई यस रुपमा सम्पन्न गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिदिनु हुने आदरणीय गुरु सह प्रा. डा. ईश्वर कुमार श्रेष्ठज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । शीर्षक परिमार्जन तथा शोधको यो संरचना तयार पार्न अमूल्य योगदानका साथै समावेशिता सम्बन्धी महत्वपूर्ण सल्लाह र सुझाब दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. वासुदेव काफ्लेप्रति अन्तरात्मादेखि नै हार्दिक आभार प्रकाट गर्दछु । वाह्य परीक्षक तथा विषय विज्ञका रुपमा प्रस्तुत शोधपत्रलाई यो रुपमा संरचित गर्न अमूल्य सल्लाह, सुझाब एवम् अविस्मरणीय निर्देशन दिनेहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. हेमाङ्गराज अधिकारी, अनुसन्धानको क्रममा तथा वाह्य परीक्षकको रुपमा उत्प्रेरणा, मार्गदर्शन एवम् समुचित सल्लाह र सुझाब दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. यादवप्रकाश लामिछाने तथा शोध सामग्रीहरु उपलब्ध गराई महत्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु मृगेन्द्र बहादुर कार्कीज्यूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधको क्रममा विज्ञका नाताले अमूल्य सल्लाह र सुझाब प्रदान गर्नुहुने गुरुजनहरु प्रा. डा. भीमसेन देवकोटा, प्रा. डा. विनोद लुइटेल, प्रा. डा. तीर्थराज पराजुली, प्रा. डा. बालमुकुन्द भण्डारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोध सामग्रीहरु अनुवादका क्रममा महत्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने मित्रहरु डा. ऋषिराम अधिकारी, डा. तारामणि राई, गंगालक्ष्मी भण्डारी, रामप्रसाद राई, ठाकुरप्रसाद उपाध्याय लगायतलाई मुरीमुरी धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै हार्दिक सुभेच्छा प्रकट गर्ने मित्रहरु सह प्रा. डा. बुद्ध खनिया र डा. दिनेश घिमिरेलाई सम्झेको छु ।

आवश्यकीय सामग्रीहरु प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने पाविके भक्तपुरका अनन्य मित्र अरुण कुमार राईप्रति कृतज्ञ छु । त्यस्तै केन्द्रिय पुस्तकालय, कीर्तिपुर, केशर पुस्तकालय, कान्तिपथ, शिक्षा विभाग, समाहित शिक्षा शाखा, भक्तपुर, शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान

केन्द्र तथा महेन्द्र रत्न क्याम्पसका पुस्तकालयहरुमा कार्यरत कर्मचारीहरु जसले यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न अमूल्य सहयोग गर्नुभएको छ, धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मेरा आदरणीय जेठो दाजु-भाउजू (कुमार-कल्पना) राईले यो शोधकार्यमा गहकिलो साथ र सहयोग गर्नु भएको छ तथा महिलो दाजु र भाउजू आफ्नो कार्य व्यस्तताका बिच पनि सदा चासो राखिराख्नु हुन्छ, श्रद्धा अर्पण गर्दछु । सबै भाइ-बुहारीहरु तथा बहिनी ज्वाइँ, आमा र बाबुको लामो विरामीको क्रममा पनि सबै जिम्मेवारी लिएर मलाई फुर्सद निकाल्न सहयोग गर्ने कान्छी बहिनी, आफ्नै पौरखले पुस्तक किनेर विदेशबाट सम्झिने भतिजी-भतिजो (कुसुम-कसिम) तथा हरतरहले सहयोग गर्ने भाञ्जा पवन लगायत सबैलाई साइनो अनुसारको माया र स्नेंह प्रदान गर्नु आफ्नो कर्तव्य ठानेको छु ।

शोधकार्यको नाममा लामो समयसम्म पारिवारिक, व्यावहारिक र घरायसी काममा मेरो यथोचित भूमिका नरहँदा पनि त्यसलाई हुबहु व्यवस्थित गरी हरतरहले साथ सहयोग गर्ने जीवन सङ्गीनी विष्णुकला राई र छोरा आस्था असीमलाई आत्मैदेखि स्नेंह प्रदान गर्दछु ।

अन्तमा, छोरोको यो पौरख देख्न सुन्न नपाई सदाका लागि अनन्तको यात्रामा निस्कनु भएका मेरा पूज्य माता-पिता रामशोभा राई र जस बहादुर राईका श्रद्धालु चरण कमलमा यो शोध सफलता समर्पण गर्दछु ।

शोधार्थी

राम कुमार राई

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रुप		पूर्ण रुप
केतवि	:	केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
अश्रसं.	:	अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन
जिशिअ	:	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
डघोप	:	डकार घोषण पत्र
ने. स.	:	नेपाल सरकार
नेराशिआ	:	नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
नेराप्रप्र	:	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नेअसं.	:	नेपालको अन्तरिम संविधान
ने.सं.	:	नेपालको संविधान
नेबृश.	:	नेपाली बृहत् शब्दकोश
पाविके	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्र. अ.	:	प्रधान अध्यापक
प्रा. वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
पु. प्र.	:	पुरुष प्रधान
म. प्र.	:	महिला प्रधान
मबासकम	:	महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय
माशिपा	:	माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
मा. वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
रापाप्रा	:	राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप
राशिअ	:	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
वि. नि.	:	विद्यालय निरीक्षक
विबैंप्र	:	विश्व बैंकको प्रतिवेदन

वि. सं.	:	विक्रम संवत
विशिरापाप्रा	:	विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप
शिमप	:	शिक्षा मन्त्रालयको प्रतिवेदन
शिवि	:	शिक्षा विभाग
शिविसशिशा	:	शिक्षा विभाग समाहित शिक्षा शाखा
संरासं.	:	संयुक्त राष्ट्र सङ्घ
सशि	:	समाहित शिक्षा
CBS	:	Central Bureau of Statistics
EFA	:	Education For All
UN	:	United Nations
UNDP	:	United Nations Devlopment Programme
UNICEF	:	United Nations International Children's Emergency Fund
DFID	:	The Department of International Development
I.L.O	:	International Labour Organization

विषय सूची

विषय	पृष्ठ
शोधसार	क-ख
प्रतिबद्धता	ग
शोध निर्देशकको सिफारिस	घ
मूल्याङ्कन समितिको सिफारिस	ङ
कृतज्ञता ज्ञापन	च
सङ्क्षिप्त शब्दसूची	ज
विषय सूची	झ

अध्याय एक
शोध परिचय

परिचय	१
समस्या कथन	३
शोधका उद्देश्य	५
अध्ययनको औचित्य	६
सीमाङ्कन	७
अध्ययनको संरचना	७

अध्याय दुई
अध्ययन सम्बद्ध पूर्वकार्यको समीक्षा

समावेशीकरणका पृष्ठभूमि	१०
आधुनिक समयमा समावेशीकरणको अर्थ	१४
समावेशीकरणको परिचय र परिभाषा	१५
समावेशीकरणको विकासक्रम	१८
समावेशीकरणको सैद्धान्तिक अवधारणा	२०
नेपालको सन्दर्भमा समावेशीकरण	२२
सामाजिक बहिस्कणको अवधारणा	२६

बहिस्करणको छोटकरी इतिहास २८
बहिस्करणका र यसका महत्वपूर्ण पक्षहरु ३०
बहिस्करणका प्रकार र प्रभुत्व ३१
सामाजिक बहिस्कणको अवधारणा ३०
सामाजिक बहिस्करणका परिणामहरु ३१
शिक्षामा समावेशीकरण ३२
शिक्षामा समावेशीकरणको विश्वव्यापी अवधारणा, विकास र नेपाल ३५
नेपालको सन्दर्भमा शिक्षालाई समावेशी बनाउन तयार गरिएका प्रतिवेदन र ... ३६
राष्ट्रिय शिक्षा योजना, आयोग २०१० ३६
सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको प्रतिवेदन ३७
राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, २०२८-३२ ३७
राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, २०४९ ३७
उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, २०५५ ३८
नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्देशिका, २०६४ ३८
स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका, २०६४ ३८
त्रिवर्षीय योजना २०६७/०६८-२०६९/०७० ३९
राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ३९
नेपालमा शिक्षाको विकास र समावेशीकरण ३९
समावेशी शिक्षा ४३
सबैका लागि शिक्षा ५१
पूर्व अध्ययन-अनुसन्धान ६०
अनुसन्धान अन्तराल ६६

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

परिचय ६७
व्याख्यात्मक आयाम ६७
अध्ययनको दार्शनिक आधार ६८

ज्ञान मिमांसावादी बिचार वा सुझ	६८
सत्यवादी बिचार	६९
मूल्यवादी र रीतिवादी बिचार वा सुझ	६९
अनुसन्धानको ढाँचा	६९
सामग्रीको स्रोत तथा तथ्य सङ्कलन	७१
नमुना छनोट	७२
गुणात्मक अनुसन्धानमा नमुनाको आकार	७२
उद्देश्य नमुना छनोट	७३
धेरै स्रोतहरुबाट तथ्याङ्क सङ्कलन	७३
पुनरावृत्ति र संतृप्ती नमुनाको आधार	७४
विश्लेषण तालिका	७४
तालिका अध्ययनमा अपनाइएको तरिका	७६
व्याख्या विश्लेषण	७६
परिवेश/वातावरण	७६
गुणस्तरको विश्वसनीयता	७७
नैतिक प्रश्न	७७

अध्याय चार

पाठ्यपुस्तक विश्लेषणका प्रतिमानहरु

परिचय	७८
जातीय बहिस्करण र समावेशीकरण	७९
भाषिक बहिस्करण र समावेशीकरण	८२
धार्मिक र सांस्कृतिक बहिस्करण र समावेशीकरण	८५
लैङ्गिक बहिस्करण र समावेशीकरण	९०
भौगोलिक समावेशीकरण र बहिस्करण	९५
नेपालको सन्दर्भमा भौगोलिक समावेशीकरण	९६
दलित बहिस्करण र समावेशीकरण	१०१
अपाङ्ताको समावेशीकरण	१०४

भूमण्डलीयताको समावेशीकरण १०७

अध्याय पाँच

पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

परिचय १०९
लेखकीय समावेशिताको अध्ययन १०९
लेखकको समावेशी पक्षको अध्ययन ११३
अन्य (जीवनी) को समावेशिताको स्थिति ११७
विषयवस्तुको समावेशी पक्षको अध्ययन १२१
कथा विधा : परिचय १२२
'अनारको बोट' कथाको विश्लेषण १२४
'निन्द्रा' कथाको विश्लेषण १२९
'डाक्टर अङ्कल' कथाको विश्लेषण १३५
'बन्धन मुक्ति' कथाको विश्लेषण १४०
'जन्मभूमि' कथाको विश्लेषण १४५
'प्रत्यागमन' कथाको विश्लेषण १४९
'लक्ष्मीपूजा' कथाको विश्लेषण १५२
'माउजङ बाबुसाहेबको कोट' कथाको विश्लेषण १५६
नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट कथामा ... १६०
सारांश १६१
कविता विधाको परिचय १६३
'यात्रा सुरु गरौँ' कविताको विश्लेषण १६४
'वसन्त कोकिल' कविताको विश्लेषण १६५
'सय रङ इन्द्रेनी' कविताको विश्लेषण १६६
'सन्तुष्टि' कविताको विश्लेषण १६८
'वर्षा' कविताको विश्लेषण १७०
'म सडक बोल्दै छु' कविताको विश्लेषण १७१

नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट कवितामा ... १७२
सारांश १७३
निबन्ध विधाको परिचय १७४
'थाङ्का' निबन्धको विश्लेषण १५७
विश्वव्यापीकरण सम्बन्धी विषयवस्तु १७७
अपाङ्गता सम्वन्धी विषयबस्तु १७८
'हाम्रो संस्कृति' निबन्धको विश्लेषण १७८
'जय भुँडी' निबन्धको विश्लेषण १७९
'म को हुँ' निबन्धको विश्लेषण १८१
'जैविक खेती' निबन्धको विश्लेषण १८३
नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट निबन्धमा ... १८४
साराशं १८५
जीवनीको परिचय १८५
'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीको विश्लेषण १८६
दलित सम्बन्धी विषयबस्तु १८९
पाठको महत्व १९०
'आङसान सुकी' जीवनीको विश्लेषण १९०
'सन्दुक रुइत' जीवनीको विश्लेषण १९२
विश्वव्यापीकरण सम्बन्धी विषयवस्तु १९४
'क्लारा जेटकिन' जीवनीको विश्लेषण १९५
नेपाली भाषाकापाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट जीवनीमा .. २९७
सारांश २९८
चिठी र निवेदनको परिचय २९९
'बहिनीलाई चिठी' पाठको विश्लेषण २००
'छात्रावास निवेदन' पाठको विश्लेषण २०१
'व्यापारिक चिठी' पाठको विश्लेषण २०१
नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट चिठीमा ... २०४
सारांश २०५

रुपक/एकाङ्कीको परिचय	२०६
'मानव बेचबिखन विरुद्ध हाम्रो दायित्व' वक्तृत्व कलाको विश्लेषण	२०७
'महिला हिंसा' सम्वादको विश्लेषण	२१०
'म पनि सक्छु' मनोवादको विश्लेषण	२१३
अपाङ्गता सम्वन्धी पाठ्यबस्तु	२१६
'स्थानीयकरणभन्दा विश्वव्यापीकरण बेस' वाद विवादको विश्लेषण	२१७
विश्वव्यापीकरण सम्बन्धी विषयवस्तु	२२०
'टीका' एकाङ्कीको विश्लेषण	२२४
नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट रुपक ...	२२७
सारांश	२२८
'मङ्गलाका तिन दिन' दैनिकीको विश्लेषण	२२९
नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक (२०६४ र २०७३/०७४) मा समाविष्ट दैनिकी ...	२३३
सारांश	२३४

अध्याय छ

पाठ्यपुस्तकका अनुच्छेद र चित्रहरुमा समावेशिता

परिचय	२३५
अनुच्छेद परिचय	२३५
'अनारको बोट' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२३६
'यात्रा सुरु गरौं' याठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२३८
'सङ्गीतज्ञ रामशरण... ' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२३९
'म को हुँ ?' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२४०
'मानव बेचबिखन ... ' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२४५
'निद्रा' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२४५
'वसन्त कोकिल' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२४८
'जैबिक खेती' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२४९
'मङ्गलाका तिन दिन' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५०
'डाक्टर अङ्कल' पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५१

‘सय रङ इन्द्रेनी’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५२
‘महिला हिंसा’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५५
‘छात्रावास’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५७
‘बन्धनबाट मुक्ति’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५८
‘जन्मभूमि’ पाठ’ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२५९
‘सन्तुष्टि’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२६२
‘सन्दुक रुइत’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२६३
‘थाङ्का’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२६६
‘व्यापारिक चिठी’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२७०
‘प्रत्यागमन’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२७२
‘वर्षा’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२७४
‘हाम्रो संस्कृति’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२७७
‘स्थानीयकरणभन्दा ... ’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२७८
‘लक्ष्मीपूजा’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२८३
‘क्लारा जेटकिन’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२८५
‘जय भुँडी’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२८६
‘म सडक बोल्दै छु’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२८९
‘माउजङ बाबुसाहेबको ... ’ पाठ अन्तर्गतका अनुच्छेदहरुको विश्लेषण	२९१
सारांश	२९३
पाठमा समाविष्ट जीवनीमा समावेशिता	२९४
साराशं	२९६
चित्रमा समावेशिता	२९६
कक्षा : ९ को नेपाली किताबको चित्रमा समावेशिता	२९७
अनारको बोट	२९७
यात्रा सुरु गरौं	२९८
सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल	२९८
म को हुँ	२९९
मानव बेचबिखन विरुद्ध हाम्रो दायित्व	२९९

बहिनीलाई चिठी	२९९
निद्रा	३००
वसन्त कोकिल	३००
जैबिक खेती	३००
मङ्गलाका तिन दिन	३०१
डाक्टर अङ्कल	३०२
आङसाङसुकी	३०२
सय रङ इन्द्रेनी	३०२
महिला हिंसा	३०३
छात्रवास	३०३
बन्धनबाट मुक्ति	३०४
कक्षा १० को नेपाली किताबको चित्रमा समावेशिता	३०५
मातृभूमि	३०५
सन्तुष्टि	३०६
सन्दुक रुइत	३०६
थाङ्का	३०६
म पनि सक्छु	३०७
व्यापारिक चिठी	३०७
प्रत्यागमन	३०७
वर्षा	३०८
हाम्रो संस्कृति	३०९
स्थानीयकरणभन्दा विश्वव्यापीकरण बेस	३०९
लक्ष्मीपूजा	३०९
क्लारा जेटकिन	३१०
जय भुँडी	३१०
म सडक बोल्दै छु	३१०
टीका	३११
माउजङ बाबुसाहेबको कोट	३११

सारांश ३१२

अध्याय सात

निष्कर्ष, सुझाब र उपादेयता

नीति सम्बद्ध निष्कर्ष ३१४

पाठ्यपुस्तक सम्बद्ध निष्कर्ष ३१७

भाषिक समावेशिता ३२२

सुझाब ३२५

नीतिगत सुझाब ३२५

पाठ्यवस्तु सम्बन्धी सुझाब ३२६

अध्ययनको उपादेयता ३२९

पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माणका दृष्टिले ३२९

समावेशिताका आधारमा पाठ्यपुस्तक विश्लेषण सम्बन्धी उपादेयता ३२९

समावेशिताका लक्षित वर्गका दृष्टिले उपादेयता ३३०

नीतिगत र सैद्धान्तिक उपादेयता ३३०

अध्ययनमा परिसीमाहरु ३३०

भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शोध क्षेत्रहरु ३३१

सन्दर्भ ग्रन्थसूची ३३२

परिशिष्ट

परिशिष्ट क

परिशिष्ट ख

परिशिष्ट ग

परिशिष्ट घ

परिशिष्ट ङ

परिशिष्ट च

कक्षा ९ र १० का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेशिता रामकुमार राई २०२२